

УДК 802.5:413.164

В. Л. Вигівський,

кандидат філологічних наук, старший викладач
(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

ПРАГМАТИЧНИЙ АСПЕКТ ПЕРЕКЛАДУ ОМОФРАЗНИХ КОНТЕКСТІВ

У статті на тлі аналізу перекладацьких помилок у перекодуванні омофразних словосполучень з мови оригіналу на мову перекладу поряд з особливостями некоректної інтерпретації омофраз виокремлено прагматичний аспект омофразії – омофразний каламбур. Розглянуто прийоми та моделі перекладу цієї стилістичної фігури як засобу реалізації експресивної функції мови для досягнення очікуваного комічного або сатиричного ефекту.

Специфічний характер актуалізації гетерономних утворень у функціонально-розрізних контекстах завдає відчутних труднощів перекладачам, які часто стикаються з необхідністю адекватної інтерпретації контекстуально-обумовленої семантики омофраз широкого прагматико-стилістичного діапазону. Це зумовлює необхідність окремого розгляду перекладознавчого аспекту функціонування надслівних номінативно-комунікативних одиниць (омофраз) внаслідок чого, досліджувані у статті проблеми некоректного трактування омофразних контекстів набувають **актуального характеру**.

Метою статті є з'ясування особливостей помилок у перекладах семантично-розрізних омонімічних форм словосполучень різних класів (омофраз) у художніх текстах різного тематичного спрямування; виявлення типових чинників помилкового трактування омофраз; розгляд прийомів і моделей перекладу омофразних каламбурів.

Різні типи рівнозначності часто є причиною прикрих помилок у перекладі текстів різних функціональних стилів. При відношеннях омофразії: вільне словосполучення (ВС) :: фразеологічне словосполучення (ФС) вільне словосполучення іноді помилково сприймається як фразеологізм, а фразеологізм – як вільне словосполучення.

Про можливість помилок першого різновиду попереджував ще М. Морозов, відомий теоретик і практик перекладу: (...) "Никто, как вы, не дает мне такой мягкой тишины, того света..." – говорить князь Андрей Наташе. В одном английском переводе читаем: "No one but you gives me that soft quiet – of the world to come". Так переводчик превращает Наташу Ростову в какое-то "загробное существо" [1: 3].

У цьому перекладі помилка перекладача полягає в тому, що він сприйняв російське ВС **тот свет** з підсилюваним **тот** як ФС **тот свет** – "загробний світ".

Частіше, однак, трапляються помилки іншого виду: перекладачі "не пізнають" ФС, сприймаючи їх як ВС.

Такі буквالیстичні похибки перекладачів – явище досить живуче. К. І. Чуковський зазначав: "Найгірше те, що деякі помилки з'являються знову і знову, з роду в рід, з епохи в епоху [2: 12-13]. Як приклад потішної помилки, він вказує на пряме осмислення англійського фразеологізму to catch a crab (букв. "зловити краба"), який означає "зробити невдалий рух веслом, надто глибоко зануривши його у воду".

Прикру помилку зустрічаємо в російському перекладі повісті Ф. Скотта Фітцджеральда "Знову Вавилон": "Но Чарли не удавалось расслабиться, сердце колом застряло в горле – спасибо, что поминутно подходила дочка". Досі подібне явище було невідоме ані медицині, ані російській мові. Перекладач невірні зрозумів англійську ідіому to have one's heart in one's mouth (throat), якій відповідає російський вираз "душа в п'ятки ушла".

Чимало прикладів буквالیстичного сприйняття фразеологізмів наводить відомий перекладач і редактор перекладів Н. Галь, наприклад:

"Руку, поддерживающую голову мальчика, **сковал сон**". В подлиннике: The arm (...) gone to sleep – **рука затекла, онемела**.

"Он **пощупал, на месте ли его ноги**" – а в подлиннике he found his feet – **стал на ноги** (в переносном смысле), **ощутил, осознал свои силы!**" [3: 169].

Помилкове трактування перекладачами ФС як ВС може спричинитися різними факторами. Серед них, на нашу думку, найбільш типовими є такі:

а) Омонімія іменникового компонента ФС і ВС, наприклад, roll I – "пака грошей" :: roll II – "котушка":

I wouldn't hardly be carrying a roll – * За все життя я не нажив навіть катушки. Варто було б: Не маю я паки грошей, не нажив за все життя [3: 122-123].

б) Оказіональна модифікація ФС:

– You can cut your coat a bit longer in the future, – каже старий батько дорослому синові (пор. Cut the coat according to your cloth – "по своєму ліжку простягай ніжки", "будуй хатку по достатку").

* У майбутньому можеш пошити собі трохи довший сюртук. Варто було б: У майбутньому ти вже можеш не економити (не відмовлятися від своїх бажань).

Подібні помилки зустрічаються і в перекладі текстів військової тематики [4: 338-350].

... no one could report ...

никто не мог сказатьсь больным,

for sick call, as the men had

как это случилось в один

done on the one **clear day**

прекрасный день, когда

with a mysterious epidemic
of diarrhea that had forced
still another postponement.
(J. Heller, Catch-22)

всех пробрал какой-то
загадочный эпидемический
понос и командованию
пришлось отменить полеты.
(Переклад М. Віленського і В. Тімова).

У даному випадку перекладачі "не впізнали" військову омофразу clear day – "день льотної погоди", прийнявши його за ВС "чудовий день".

У новому, більш вдалому, російському перекладі цього ж твору поряд із безперечними перекладацькими досягненнями теж трапляються, на жаль, помилки, пов'язані з неправильною інтерпретацією омофраз, наприклад:

He managed the distance
between the orderly room and
his trailer by darting around
the corner of the tent when
the coast was clear.

Он осторожно огибал
палатку и, если **берег**
оказывался пустынным,
торопливо пересекал
открытое пространство.
(Переклад А. Кистяковського)

У цьому перекладі за ВС прийнято фразеологізм зі значенням "шлях вільний, перешкод немає". А. Кистяковський, на наш погляд, іноді не зовсім вдало перекладає омофрази-релятиви, затемнюючи їхнє значення для російського читача:

"**Another county heard –
from**", complained the first
doctor sarcastically. "Is he
going to keep talking that way
while I operate on him?"

Смотри-ка, **опять голосует
сельский округ**, – едко
удивился один из врачей. –
Он что – так и будет трепаться,
пока ему делают операцию?

(Пор. з дефініцією в словнику Е. Партріджа: "A catch-phrase used when one of a company breaks wind or interjects something") [5: 21].

"What's going on –
here?" "**Your toes are dirty**",
Dunbar said.

Это что это тут
такое творится? –
А ноги-то у тебя грязные, –
сообщил ему Дэнбар.

Релятив your toes are dirty є синонімом до таких виразів, як your store is open; your nose is bleeding, i. e. your trouser-fly is undone [5: 1367].

Значні труднощі викликає переклад контекстів, у яких явище омофразії використовується в стилістичних цілях. Не тільки у перекладній літературі XIX століття, а й в художніх перекладах нашого часу дуже часто зустрічаються виноска й примітки про наявність у оригіналі "неперекладної гри слів" зі вказівкою на подвійне значення ядра каламбура.

Інколи випускаються навіть цілі абзаци, не кажучи вже про окремі речення, через нібито об'єктивну неперекладність каламбура. Наприклад, у перекладі п'єси Б. Шоу "Прикро, але правда" перекладач В. Топер у дії III об'єднує дві репліки Толбойса в одну, випускаючи репліку Сержанта, що містить каламбур, побудований на лексикалізації множини іменника colour: colours – "фарби" і colours – "знамена".

Більш прикрими є випадки, коли перекладач не помічає каламбура. В цьому випадку вже даються ознаки недоліки у кваліфікації перекладача, наприклад, слабе знання фразеології, сленгу, жаргонної лексики, професіоналізмів тощо.

У цьому ж перекладі, виконаному В. Топер, цілком знебарвлено каламбур, побудований на обігранні невідомого перекладачеві військового сленгового словосполучення sky pilot ("священик", "піп") і слова pilot ("льотчик", "пілот"):

Aubrey (...) it was at the
University that I became what
was then called **a sky pilot**.
When the war took me it
seemed natural that I should
pursue that avocation as a
member of the air force (...)

Обри: В университете я стал **летчиком**.
Когда началась война, я,
естественно, продолжал
это занятие в военно-воздушном
флоте.

На наш погляд, цей каламбур варто було б перекласти приблизно таким чином:

Обрі. В університеті **я вивчав богослов'я, витав**, як кажуть, **у хмарах**. Коли ж мене відправили на фронт, я, природно, **продовжив це заняття в авіації**.

Незважаючи на похибки окремих перекладачів, сучасна школа перекладу набула значного досвіду передачі омофразних каламбурів, який принципово протистоїть концепції про неперекладність гри слів. "Невдача, неповноцінність спроби відтворити окремий випадок гри слів ще не означає можливість знайти у подальшому інше, задовільне рішення, а неможливість передати який-небудь особливо важкий випадок ще не суперечить загальному принципу перекладності, оскільки останній стосується не окремих моментів літературного твору, а цього твору загалом" [6: 301].

Перш ніж розглянути прийоми і моделі перекладу каламбурів, варто зупинитися на понятті прагматики перекладу, тому що ефект, що викликається каламбуром, зокрема оморфним, завжди має конкретно скерований прагматичний характер.

У процесі мовної комунікації варто розрізнити чотири головних компонента:

1. **Комуніканти** (М) – мовець (той, хто пише :: той, хто слухає / читає).
2. **Формативи** (Ф) – однослівні та надслівні одиниці мови / мовлення.
3. **Відображення** (А) – абстрактні уявлення учасників акту комунікації (комуніканти) про існуючу в об'єктивних зв'язках реальність.
4. **Об'єктивна реальність** (О) – речі, явища, процеси, ознаки і т. ін., які існують поза нашою свідомістю [7: 185-186].

Системні відношення між нормативами складають **граматику** R (Ф, Ф).

Системні відношення між формативами і відображенням об'єктивної реальності складають **семантику** R (Ф, А).

Системні відношення між формативами і класами реальності складають **сигматику** R (Ф, О).

Системні відношення між формативами і комунікантами складають **прагматику** R (Ф, М).

Адекватність перекладу передбачає збереження прагматики тексту А в перекладі Б. "(...) **точний щодо образу**, тобто прагматично адекватний переклад, реконструює скеровану прагматику А засобами мови перекладу в Б. Він створює новий текст не просто шляхом граматико-семантичної заміни, а шляхом **прагматичної реконструкції**" [7: 196].

Процес перекладу оморфного каламбура складається з трьох основних етапів:

- 1) Пошук у ПМ (мові перекладу) слів і словосполучень, потенційно здатних скласти ядро каламбура.
- 2) Створення потрібного контексту ПМ для прагматичної реалізації каламбура.
- 3) Адаптація створеного перекладачем каламбура до тексту перекладу всього твору.

Можливі три найбільш типові ситуації, що виникають в процесі пошуку аналогічного каламбура в ПМ:

Ситуація 1. Ядро каламбура ІМ (мови оригіналу) має лексичну паралель у ПМ. Структури контекстів ІМ та ПМ збігаються. Так, наприклад, для каламбура, побудованого на звуковому уподібненні слів **historical :: hysterical**, неважко підібрати відповідник в українській мові: **історичний :: істеричний**.

Однак, випадки лексичного паралелізму ядер каламбурів ІМ та ПМ досить рідкі. Інколи намагання перекладача зберегти такий паралелізм закінчуються невдачею через опір контексту або порушення літературної норми ПМ.

Ситуація 2. Відношення компонентів ядра стимулянти (С) і результанти (Р) в оригіналі неможливі у ПМ. У такому випадку перекладач будує каламбур на одному з компонентів ядра оригіналу, підставляючи другий компонент, який збігається з ним за формою. Така заміна спричиняє деяку прагматичну переробку контексту для реалізації каламбура:

They weren't crushed by
defeat or elated by victory –
their stubborn despair had
taken them far beyond that
point. They **carried on**.
People sneer at the war
slang. I, myself, have heard
intellectual "objectors" very
witty at the expense of "**carry
on**". So like **carrion**, you
know. All right, let them sneer.
(R. Aldington, Death of A Hero)

Они не сокрушались из-за поражений
и не ликовали в дни побед, –
упорство отчаяния помогло им подняться
выше этого. Они **гнули свое**.
Некоторые любят поиздеваться над
фронтowym жаргоном.
Я сам слышал, как
интеллигенты, отказывающиеся
идти на фронт "в силу своих
убеждений", острят над этим
самым выражением "**гнуть свое**".
Так, видите ли, можно и **загнуться**.
Что ж, пусть они изошряются в остроумии.
(Переклад Н. Галь)

Даний каламбур базується на співзвучності carry on – "продовжувати робити щось", "гнути свою лінію" та carrion – "падло", "мертвечина". Зберігши семантику стимулянти (**гнути своє**), перекладач підібрав до неї результанту **загнуться**, тобто "вмерти" (просторічний вираз).

Трапляються випадки, коли прагматична адаптація каламбура у ПМ ускладнюється необхідністю застосування прийому антонімічного перекладу:

Augustus. (...) Goodbye.
(He hangs up the receiver).
The Clerk. **Are you engaged?** (...)
Augustus. What business
is that of yours? However, if
you take the trouble to
read the society papers for
this week, you will see that **I
am engaged** to the

Август (...) Прощай
(Вешает трубку).
Письмоводитель. **Вы** потеряли связь? (...)
Август. А вам какое до
этого дело? Если хотите
знать о моих **связях**,
просмотрите светскую
хронику за прошлую неделю,
вы найдете там сообщение

Honourable Lucy Popham.

(B. Shaw, Augustus Does His Bit).

Ядро англійського каламбура: С – to be engaged – "бути зайнятим" (у даному разі "говорити по телефону") :: – to be engaged – "бути зарученим".

Ядро каламбура в російському перекладі: – С – говорить по телефону – ант. потеряеть связь :: Р – связь – помолвка.

Ситуація 3. Компоненти ядра каламбура (як С, так і Р) не мають паралелей у ПМ. Заміна лише одного з компонентів і вибір нового неможливі. В такому випадку перекладач замінює каламбур ІМ новим каламбуром, створеним на матеріалі ПМ.

У наведеному нижче уривку каламбур побудовано на омофразії ФС to be in a mess – "опинитися в скрутному стані", "бути збентеженим" :: військова омофраза to be in a mess – "знаходитись в армійській їдальні". Еквівалентна гра слів у російській мові неможлива. Перекладач дотепно використав загальну ситуацію при розмові Ціпоньки і Сержанта: у ході п'єси ця розмова відбувається у гроті:

The Sergeant (...) I want

your advice. I don't say I'll

take it. You see, I'm in a mess.

Sweetie. Well, of course.

You're in the sergeants' mess.

The Sergeant. That's not

the mess I mean. **My mind's**

in a mess – a muddle.

(B. Shaw, Too True To Be Good)

о моей помолвке с Люси Попхэм.

(Переклад І. С. Звавича).

Сержant. (...) Мне нужен твой совет.

Я не уверен, последую ли я ему,

но он может помочь мне.

Как видишь, **я в тупике.**

Цыпка. **Ну, какой же**

это тупик, это грот.

Сержant. Да я не про то.

Мой ум в тупике, в смятении.

(Переклад В. М. Тонер).

Як свідчать приклади, омофразні каламбури складають стилістичний ресурс омофразії, призначенням якого є посилення прагматичного ефекту – оптимізації мовленнєвого впливу.

Прийоми перекладу омофразних контекстів ще недостатньо розроблені та класифіковані і підлягають подальшому детальному та поглибленому вивченню, що й складає **перспективу подальшого дослідження.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Морозов М. М. Пособие по переводу русской художественной прозы на английский язык / М. М. Морозов. – М. : Изд-во иностр. лит., 1956. – 146 с.
2. Чуковский К. И. Высокое искусство. О принципах художественного перевода / К. И. Чуковский. – М. : Сов. писатель, 1968. – 384 с.
3. Галь Н. Слово живое и мертвое / Н. Галь. – М. : Книга, 1979. – 208 с.
4. Лорие М. Уловки переводчиков / М. Лорие // Мастерство перевода. – М. : Сов. писатель, 1970. – С. 334–358.
5. Partridge E. A Dictionary of Slang and Unconventional English / E. Partridge. – N. Y. : Barton's, 1984. – 1400 p.
6. Федоров А. В. Введение в теорию перевода / А. В. Федоров. – М. : Изд-во лит. на иностр. языках, 1966. – 386 с.
7. Нойберт А. Прагматические аспекты перевода / А. Нойберт // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М. : Междунар. отношения, 1978. – С. 185–202.

Матеріал надійшов до редакції 26.09. 2011 р.

Выговский В. Л. Прагматический аспект перевода омофразных контекстов.

В статье на фоне анализа переводческих ошибок при декодировании омофразных словосочетаний с языка оригинала на язык перевода наряду с особенностями некорректной интерпретации омофраз выделен прагматический аспект омофразии – омофразный каламбур. Рассмотрены приемы и модели перевода этой стилистической фигуры как средства реализации экспрессивной функции языка для достижения ожидаемого комического или сатирического эффекта.

Vygivskiy V. L. The Pragmatic Aspect of Homophrasal Contexts' Translation.

In the article on the background of the translators' misinterpretation analysis while decoding the homophrasal word combinations an emphasis is put on the pragmatic aspect of homonymity – a homophrasal pun. The translation modes and models of this stylistic figure is also under scrutiny since it operates as a means of realization of the language expressive function resulting in obtaining the anticipated comical or satirical effect.